

Философия жана инсандагы баалуулуктар

Шерматов А.О., - улук окут., Сабилов К.А., - окут.

Азыркы коомдун баалуулуктар тутуму

Азыркы мезгилде Жер жүзүндөгү көп өлкөлөр демократиялык болуп саналышат же артыкчылык катары демократиялык өнүгүү жолун тандап алышкан. Демократиялык коомдо адам ишмердигин маданий жөнгө салуу баалуулуктар тутуму аркылуу ишке ашырылат.

Маданий тутумдун баалуулуктары — бул өзүнө тарыхый жана социалдык текшерүүлөрдөн, сыноодон өткөндөрдү киргизип алган жалпылоочу түшүнүктөр, ошондуктан жашоо жүрүшүндө адамдардын жүрүш-турушун жөнгө салуучу жана коомдогу социалдык топторду бириктирүүнү камсыз кылуучу эл умтулган туруктуураак идеялар, мүдөөлөр, максаттар.

Баалуулуктар түзүлүшүндө төмөнкүлөрдү бөлүп көрсөтүүгө болот: *универсалдуу* (Ата-Мекенди сүйүү жана аны коргоо; үй-бүлө; эркиндик; ден соолук; билим, адептик, диний, эстетикалык, саясий, укуктук чен-өлчөмдөрдү сактоо ж.б.); *таптык, ички топтук* (социалдык мартабага, улутка, мансапка ж.б.); *индивидуалдык* (адамга болгон сүйүү; белгилүү бир ишмердиктин түрүнө, жашаган жерге байлануу ж.б.).

Баалуулуктар өзү кандайдыр-бир иерархиялык түзүлүштү көрсөткөн тутумга бириккен. Ал дайыма эле туруктуу бойдон кала бербейт, көптөгөн себептердин таасири менен өзгөрүп турат:

тышкы — убактылуу (20 жаштагылар 60 жашта башкача бааланып калат), мейкиндүү (мисалы, башка өлкөгө көчүп кетүү);

ички — (мисалы, адептик катуу толкундоо, башка динге өтүп кетүү, өзүндүн улуттук же маданий окшоштугуна жаңыдан түшүнүү ж.б.).

Жеке адамдын жана бүтүндөй коомдун турмушундагы баалуулуктар милдети ар түрдүү:

алар жеке адамдын, ошондой эле адамдардын бүтүндөй муунунун (бүтүндөй коомдун) турмушуна багыт (адептик, этикалык, эстетикалык ж.б.) болуп берет;

алар коомдун өнүгүшүндө өтүүчүлүктү жана маданияттын өнүгүүсүндө үзүлбөстүктү камсыз кылышат;

алар социалдык көзөмөл механизми сапатында чыгышат, ошондуктан коомдогу тартипти жана социалдык тең салмактуулукту кармап туруу үчүн керек болушат;

алар коомдо алдын ала айтуунун кандайдыр-бир деңгээлин жана кырдаалды көзөмөлдөөнү камсыз кылуучу өзгөчө бир психологиялык коргоонун ордунда болушат.

Ницше: «Эмнеге жашаарын билген, кандайдын баарын көтөрө алат», - деп жазган. Ынандыруунун мындай тутуму жокто адамдар алсыздыгын сезишет, ал депрессияга, кайдыгерликке, фаталдуулукка, унчукпай баш ийүүгө же, тескерисинче, козголоңго, ичкиликке же баңгине көп пайдаланууга алып келет.

Баалуулуктардын ар кандай бөлүштүрүлүшү түрү жана деңгээли боюнча сөзсүз түрдө шарттуу болот, анткени ага социалдык жана маданий маанилер киргизилет. Анын үстүнө көп маанилүү (мисалы, үй-бүлө) тигил же бул баалуулуктарды кайсы-бир графага кошууга болбойт. Ошентсе да баалуулуктардын бир нече бөлүштүрүлүшү бар.

Мисалы, баалуулуктар төмөндөгүдөй бөлүштүрүлүшү мүмкүн:

материалдык;
руханий.

Башка бөлүштүрүүдө (Б.С.Ерасов) баалуулуктар төмөндөгүдөй болгон:

Виталдык: өмүр, ден соолук, дене, коопсуздук, жыргалчылык, адамдын физикалык абалы (токтук, тынчтык, сергектик), күч, чыдамдуулук, турмуш сапаты, жаратылыш чөйрөсү (экологиялык баалуулуктар), тажрыйбалуулук, керектөө, жайлуулук ж.б.

Социалдык: социалдык абал, мартаба, эмгекти сүйүү, байлык, кесип, үй-бүлө, мекенчилдик, чыдам, тартип, демилгелүүлүк, социалдык теңдик, жыныстардын тендиги, жетишкендиктерге жөндөмдүүлүк, жеке көз карандысыздык, коомдун турмушуна жигердүү катышуу, өткөнгө же келечекке багыттануу, жергиликтүү (кыртыштуу) же чоң аймактык (мамлекеттик, интернационалдык) багыттануу.

Саясий: сөз эркиндиги, жарандык эркиндиктер, мамлекеттүүлүк, мыйзамдуулук, жакшы башкаруучу, тартип, жарандык тынчтык.

Моралдык: жакшылык, жыргал, сүйүү, достук, милдет, абийир, чынчылдык, өзүн аябоочулук, ак ниеттүүлүк, берилгендик, өз ара жардам, акыйкаттык, улууларды урматтоо жана балдарга болгон сүйүү.

Диний: Кудай, кудайдын мыйзамы, ишеним, куткаруу, жыргал, үрп-адат, Ыйык Жазуу,

Эстетикалык: сулуулук (же тескерисинче түрү сууктук), мүдөө, эриш-аркактык, салтты улантуу же жаңылык, маданий өз алдынчалык же тууроо ж.б.

Америкалык окумуштуу Ж.Рокич баалуулуктардын эки классын бөлүп көргөзөт: терминалдыкты (базалык) окумуштуу жеке жашоонун кандайдыр-бир түпкү максаты жеке жана коомдук көз караштан алганда, ага умтулууга татырлык ишеним катары аныктайт.

инструменталдыкты — иш-аракеттин кандайдыр-бир элеси (мисалы, чынчылдык, рационалдуулук) жеке жана коомдук көз караштан алганда кандай гана жагдай болбосун артыгыраак болуп эсептелген ишеним катары аныктайт. Рокичтин ою боюнча, дал мына ошол тигил же бул улуттук маданиятка таандыктык көрсөтүлгөн деңгээлдер боюнча баалуулуктарды бөлүштүрүүнү шарттайт жана тигиндей же мындай жүрүш-туруш эрежелерин болжолдойт.

В.А. Ядовдун бөлүштүрүүсүндө *инсандын баалуулук багыттары, мүдөө менен макулдукка келип, турмуштук максаттардын — алыскы, ортоңку, жакынкы баалуулук иерархиясын, ошондой эле үлгү катарында жүрө турган жүрүш-туруштун (баалуулуктар-каражаттар) чен-өлчөмдөр жөнүндөгү түшүнүгүн түзөт. Инсандын баалуулук багыт алуу тутумунун чокусунун келечекте эңсеткен— турмуштук мүдөө болуп эсептелет.*

Окумуштуунун пикири боюнча баалуулук багыттар — көп комплекстүү түзүлүш. Ал өзүнө инсандын социалдык тажрыйбасын чагылткан *когнитивдик (маанилик) курамчаны*; инсандын баалуулуктарга болгон мамилесин жана бул мамиленин мазмунун ачып берген *эмоционалдык курамчаны*; конкрет кырдаалга карата иш-аракеттин планын камтыган *жүрүш-туруштук курамчаны* киргизет.

Адамдык баалуулуктарды талдоого алуу менен алардын төмөндөгүдөй мүнөздөмөлөрүн бөлүп көрсөтүүгө болот: адамдын энчисине тийген баалуулуктардын жалпы саны анча деле көп эмес;

- адамдардын баары ар кандай деңгээлде болгону менен, бирдей эле баалуулуктарга ээ;
- адамдардын баалуулуктарынын булагы маданиятта, коомдо жана анын институттары менен инсанда байкалып турат;
- баалуулуктардын таасири окуп-үйрөнүүгө татыктуу, бардык социалдык феномендерде байкалып турат.

Дүйнөнүн ар кандай маданияттарындагы баалуулуктарды түшүнүү жана алардын катышы ар кандай. Ошондуктан ар кандай маданияттарда биринчи орунга баалуулуктардын ар түрдүү топтору чыгат.

Батыш коомдорунда, бул кейпи, инсандын автономиясын жана демократияны сактоону камсыз кылуучу социалдык жана саясий баалуулуктар болот; Чыгышта биринчи планга диний баалуулуктар чыгышы ыктымал (мисалы ислам дүйнөсүндө); ошол эле учурда Япониянын баалуулуктар тутумунда эстетикалык баалуулуктар өтө чоң мааниге ээ болот. Мисалы, Япониянын маданиятында гүлдөгөн сакуруны жана клендун күзгү кызарып келаткан жалбырактарын суктанып карап олтуруу салтка айланган... Өлкөнүн ири газеталары күн сайын кайсы префектурадагы сакурунын гүлдөрү ачылганы тууралуу кулактандыруу басып турат; корпорациялар жана чакан ишканалар атайын транспорт жалдашат да, өз кызматкерлерин гүлдөгөн дарак менен бир нече саат суктанышы үчүн, табиятка алып чыгышат. Көптөгөн илимпоздордун пикири боюнча, япондордо бала кезинен баштап эле дал мына ошол эстетикага, шөкөткө бурулган өзгөчө көңүл 1960-жылдардагы «экономикалык керемет-тин» негизги себеби болуп калган жана мисалы, ар бир ишканадагы болуучу «сапат ийрими» аркылуу, дагы эле өлкөнүн экономикасынын өнүгүшүнө жардам кылуусун улантууда.

Эгер Кыргызстанга кайрыла турган болсок, анда биринчи орунга, балким социалдык баалуулуктар чыгат, бирок батыш өлкөлөрүнөн айырмаланып, үй-бүлөлүк, уруулук жана кландык байланыштар, өткөнгө багыттануу (келечекке эмес) ж.б. сакталып калган.

Экинчи дүйнөлүк согуштан жана БУУ түзүлгөндөн кийин, негизине туруктуу жана коопсуз дүйнө курууга боло турган баалуулуктар маселеси өтө курч болуп калды. Жалпы адамзаттык баалуулуктар адамзаттын турмуштук тажрыйбасынын бирдигин чагылтып, маданияттын бүтүндүгүн камсыз кылышы керек болчу. Ар бир элдин маданиятынын түпкү негиздеринде бардык маданияттар үчүн көбүрөөк же азыраак окшош баалуулуктар болот. Алар маданий универсалиялардын милдетин аткарышат.

Адамзаттын өнүгүшүнүн улам жаңы баскычы, анын жашоосунун шарттарына адекваттуу ылайыгыраак келген баалуулуктардын өз тутумун түзөт. Бирок, ал өткөн доорлордун баалуулуктарын коомдук мамилелердин жаңы тутумуна киргизүү аркылуу, зарылдык менен мурастап алат. Маданий универсалияларда бекитилген жалпы адамзаттык баалуулуктар жана мүдөөлөр адамзаттын аман калуусун жана өркүндөшүн камсыз кылышат.

Азыркы маданиятта адамдын адамга, өз шеригинин эркиндигин таанууга болгон маектик мамилеси түзүлөт. Өз тарыхында адамзат тарабынан түзүлгөн баалуулуктарды маанилердин мухитинен тандап алууну адам өзү ишке ашырат. Ошол эле мезгилде жалпыадамзаттык баалуулуктар — абстракттуу түшүнүк эмес. Алар улуттук баалуулуктардан өсүп чыккан, ал эми азыр болсо ар бир улуттук маданиятта конкреттүү түрдө ишке ашып жатат. Николай Бердяев: «Улут сапаты анда катылган адамгерчиликке байланыштуу», — деп жазган.

В.В. Лыкова «Улуттук окшоштукту ааламдашуу мазмунунда өзгөртүү» аттуу макаласында: «баалуулуктардын, эрежелердин, диний ишенимдердин, багыттардын, көз караштардын тутуму катары түшүнүлгөн маданиятты өзгөртүү жүрүшү бир топ деңгээлде объективдүү жана зарыл болот. Бирок, ал башка жүрүп жаткан ааламдык жүрүштөр сыяктуу эле дүйнөлүк аренада алдыга озгон өлкөлөрдүн кызыкчылыктары үчүн жасалат», — деп белгилейт.

Айрым өлкөлөрдө калктын бөлүгү жашоонун батыш үлгүсүн алууга даяр; бирок, ааламдашуунун натыйжаларынын бири болуп, С.Хантингтон белгилегендей «бөлүнгөн цивилизациялар» феномени болуп калды. Бул калктын элитасы жана массасы өздөрүн баалуулуктардын ар кандай тутумдарына таандык экенин түшүнгөн цивилизациялар.

Ошондой болсо да ааламдашуу жаңы ааламдык баалуулуктарды түзүү үчүн бардык улуттук маданияттардын дүйнө сүрөтүн «кайра түзүүсүн» объективдүү түрдө талап кылат. Жада калса Кыргызстандын мисалында деле улуттук тарыхый окшоштуктарды «кайра жасоо» жүрүшү батыштан башка өлкөлөрдө деле башталганын белгилөөгө болот. Тарыхты «кайра жазуу», геосаясий мейкиндиктеги өзүнүн ордун которуу жүрө баштады, улуттук маданий катмарлар баасын жоготууда. Биздин дүйнөдөгү аз гана өлкөлөргө өзүнүн маданий мурасын «жууп кетүүдөн» сактап калуу мүмкүн болууда. Ааламдашуу дүйнөсүндө маданий жана улуттук окшоштукту сактап калуунун классикалык мисалы катары Японияны көрсөтүүгө болот.

Бирок, Япония деле, дүйнөнүн калган башка өлкөлөрү деле биз жалпы адамзаттык деп атаган баалуулуктарды кабыл алышат.

Философиялык энциклопедия жалпыадамзаттык баалуулуктарды төмөндөгүдөй аныктайт: бул «адам жөнүндөгү философиялык окуунун тутумуна кирген түшүнүктөрдүн жыйындысы... Жалпы адамзаттык баалуулуктар дагы башка баалуулуктардан саясый, диний жана башка ышкылардан эркин адам уруусунун жалпы кызыкчылыктарын билдирип тургандыгы менен бөлүнүп турат, жана бул сапатта адам цивилизациясынын императиви катары аракеттенишет...

Дүйнөлүк коомчулук тарабынан таанылган жалпыадамзаттык баалуулуктарга жашоо, эркиндик, бакыт, ошондой эле өзү өңдүүлөр менен мамилелешүүдө ачылган адам табиятынын жогорку көрүнүштөрү таандык. Жалпы адамзаттык баалуулуктарды тебелөө адамзатка каршы жасалган кылмыш катары каралат.

Өткөн мезгилдерде азыр биз жалпыадамзаттык деп атап жүргөн баалуулуктардын универсалдуулугу этномаданий жана социалдык коомчулуктардын алкагында гана ишке ашуучу, алардын маанилүүлүгү кудайдын эрежелерине негизделген. Бирок, мезгилдин өтүшү менен, адам табиятынын бирдейлигин түшүнүү жана эң төмөнкү турмушта жашап жүргөн элдердин дүйнөлүк адамзат цивилизациясына кошулуу аракеттеринен улам жалпыадамзаттык баалуулуктар бүтүндөй планеталык деңгээлде бекемделе баштады. Жалпыадамзаттык баалуулуктарды бекемдөө үчүн адамдын табигый укуктарынын концепциясы аябагандай чоң мааниге ээ болду.

Адамзат цивилизациясынын бирдигин түшүнүү эл аралык маанилүү документтердин, биринчи кезекте адам укугунун Жалпы Декларациясынын негизи болуп калды.

Декларациянын беренелери укуктук мейкиндикте жашоо, эркиндик жана жеке кол тийбестик, басмырлоолордон коргоо, үй-бүлө ж.б. жалпыадамзаттык баалуулуктарды киргизди. Декларацияны ратификациялаган өлкөлөр адамдардын аң-сезиминде жалпыадамзаттык баалуулуктардын инсандын эркиндигинин жана укуктарынын негизи катары бекемдешип, өздөрүнүн мыйзам чыгарууларын эл аралык чен-өлчөмдөр менен тууралоого милдеттеништи.

Патриот (грек. Patriots — жердеш, мекендеш) — өз өмүрүн мекендин кызыкчылыктарына баш ийдирген инсан.

Мекенчилдик — мекенге кызмат кылууга жана аны душмандардан коргоого даярдыктан көрүнгөн эмоционалдык мамиле. Бул түшүнүктүн моралдык мазмуну философиялык сөздүктө толугураак аныкталган: «Патриоттуулук (грек. Patris — мекен) — адептик жана саясый негиз, мазмуну мекенди сүйүү, ага берилгендик, өткөндөрү менен учурдагыларына сыймыктануу, анын кызыкчылыктарын коргоого умтулуудан турган социалдык сезим». Мекенчилдик кыргыз маданияты үчүн дайыма негизги түшүнүк болуп келген.

Колдонулган адабияттар:

1. Бакиева Г. Социальная память и современность. — Б., 2000
2. Буровский А.М. Мировая цивилизация: генезис, сууность, перспективы// Цивилизация. — Вып. 5. — Проблемы глобалистики и глобальной истории. — М, 2002.
3. Какеев А.Ч. Идеи патриотизма в творчестве кыргызских мыслителей//Диалог цивилизаций. №2 (5). 2004.
4. Намазова А.Ж., Иманбакаева М.Г. С чего начинается гражданин. — Бишкек, 2004.